

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

UDK: 502.131.1:330.15

BARQAROR RIVOJLANISHDA EKOLOGIK VA IQTISODIY MANFAATLARNI MUVOZANATLASHNING ZAMONAVIY METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Ashurov Abror Uralovich

University of business and science Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri, PhD

Farg' ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi (DSc)

E-mail: abrordavrontemur@gmail.com

ORCID: 0009-0001-5733-3207

Annotatsiya: Maqolada barqaror rivojlanish sharoitida ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlashning zamonaviy metodologik asoslari ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Dialektik, tizimli, sinergetik, aksiologik, riskologik, institutsional, stakeholder, postnormal va transdisiplinar yondashuvlarning evristik imkoniyatlari ochib berilib, ularning o'zaro integratsiyasi asoslanadi. Ekologik-iqtisodiy muvozanat statik holat emas, balki qayta aloqa, adaptatsiya va institutsional muvofiqlashtirishga tayanuvchi dinamik jarayon sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijasida "resurs – ehtiyoj – manfaat – qadriyat – risk – ziddiyat – institut – qaror – natija – qayta aloqa" zanjiriga asoslangan integrativ metodologik model hamda iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy adolat va avlodlararo mas'uliyat mezonlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, ekologik manfaat, iqtisodiy manfaat, dialektika, tizimli yondashuv, sinergetika, aksiologiya, risk, institut, stakeholder, transdisiplinarlik, yashil iqtisodiyot.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОГЛАСОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ

Аннотация: В статье с социально-философской точки зрения анализируются современные методологические основы согласования экологических и экономических интересов в условиях устойчивого развития. Раскрываются эвристические возможности диалектического, системного, синергетического, аксиологического, рискологического, институционального, стейкхолдерского, постнормального и трансдисциплинарного подходов и обосновывается необходимость их интеграции. Эколого-экономическое равновесие трактуется как динамический процесс, основанный на обратной связи, адаптации и институциональной координации. Предложена интегративная методологическая модель и четыре критерия оценки: экономическая эффективность, экологическая безопасность, социальная справедливость и межпоколенческая ответственность.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологический интерес, экономический интерес, диалектика, системный подход, синергетика, аксиология, риск, институт, стейкхолдер, трансдисциплинарность, зеленая экономика.

MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO BALANCING ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC INTERESTS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract: The article provides a socio-philosophical analysis of contemporary methodological foundations for balancing environmental and economic interests in sustainable development. It examines the heuristic potential of dialectical, systemic, synergetic, axiological, risk-oriented, institutional, stakeholder, post-normal and transdisciplinary approaches and substantiates their integration. Ecological-economic balance is interpreted not as a static state but as a dynamic process based on feedback, adaptation and institutional coordination. An integrative methodological model is proposed through the chain "resource – need – interest – value – risk – contradiction – institution – decision – result – feedback", together with four assessment criteria: economic efficiency, environmental security, social justice and intergenerational responsibility.

Keywords: sustainable development, environmental interest, economic interest, dialectics, systems approach, synergetics, axiology, risk, institution, stakeholder, transdisciplinarity, green economy.

KIRISH

XXI asrda iqtisodiy taraqqiyotning ekologik chegaralari, tabiiy resurslarning cheklanganligi va iqlimiy xavflarning kuchayishi barqaror rivojlanish masalasini faqat iqtisodiy o'z sish sur'atlari bilan izohlash imkonini cheklamoqda. Ekologik

va iqtisodiy manfaatlarning o' zaro munosabati tabiiy resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish va iste'mol, ijtimoiy farovonlik, ekologik xavfsizlik, qadriyatlar, institutlar, texnologiyalar hamda kelajak avlodlar manfaatlarini bir vaqtning o' zida qamrab oladigan ko' p darajali jarayondir. Shu sababli mazkur hodisani bitta fan yoki alohida metod doirasida tahlil qilish metodologik jihatdan yetarli emas.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasining tarixiy shakllanishida ham aynan komplekslik tamoyili yetakchi o' rin tutadi. Jahon atrof-muhit va rivojlanish komissiyasining "Bizning umumiy kelajagimiz" ma'ruzasida hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan kelajak avlodlarning o' z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini saqlash o' rtasidagi bog' liqlik belgilangan [1]. Keyinchalik iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik "uch ustun" modeli orqali izohlandi. B. Purvis, Y. Mao va D. Robinson ushbu modelning konseptual manbalarini tahlil qilib, uch o' lchamni integratsiyalash muammosi hanuz metodologik masala bo' lib qolayotganini ko' rsatadi [2].

D. Medouz va hammualliflarning "O' sish chegaralari" tadqiqoti aholi, sanoat ishlab chiqarishi, resurslar, oziq-ovqat va ifloslanish ko' rsatkichlarini yagona dinamik modelda ko' rishga urindi [3]. Uning metodologik qiymati iqtisodiy jarayonlarni biosferaning resurs va assimilatsiya imkoniyatlaridan ajratib tahlil qilish mumkin emasligini ko' rsatganidadir. Shu nuqtai nazardan ekologik-iqtisodiy muvozanatni o' rganish "iqtisodiy o' sish yoki ekologik muhofaza" dixotomiyasidan chiqib, manfaatlarining o' zaro ta'siri, ziddiyatlari, qayta aloqalari va transformatsiya mexanizmlarini ochib berishi lozim.

Maqsadimiz ekologik va iqtisodiy manfaatlarini muvozanatlashda qo' llaniladigan zamonaviy metodologik yondashuvlarni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tizimlashtirish, ularning imkoniyat va chegaralarini aniqlash hamda O' zbekiston sharoitida qo' llash mumkin bo' lgan integrativ metodologik modelni asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda ekologik-iqtisodiy munosabatlarning murakkab va ko' p subyektli xususiyatidan kelib chiqib, dialektik, tizimli, sinergetik, aksiologik, riskologik, institutsional, stakeholder, transdisiplinar, ko' p mezonli, hayotiy sikl, ssenariyli va komparativ yondashuvlar uyg' unligidan foydalanildi. Metodologik sintezning zarurati V. Styopinning inson o' lchoviga ega murakkab tizimlarni o' rganishda obyekt bilan bir qatorda tadqiqot maqsadi va qadriyatlarini ham hisobga olish haqidagi postnklassik ratsionallik g' oyalari bilan asoslanadi [4].

Manbalarni tahlil qilishda barqaror rivojlanishning klassik konsepsiyalari, tizimli tafakkur, tabiiy kapital, sinergetika, noosfera, sayyoraviy chegaralar, risk jamiyati, umumiy resurslarni institutsional boshqarish, stakeholder nazariyasi, postnormal fan, transdisiplinar tadqiqot, yashil va aylanma iqtisodiyot, ijtimoiy ko' p mezonli baholash hamda hayotiy sikl metodologiyasi qiyosiy ravishda ko' rib chiqildi [5–20]. O' zbekiston kontekstini yoritishda yashil iqtisodiyotga o' tish strategiyasi va mamlakatning iqlim hamda taraqqiyot masalalariga oid tahliliy yondashuvlar asos sifatida olindi [21; 22].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bu yerda muvozanat yakuniy va o' zgarmas holat emas. U muayyan tarixiy bosqichdagi nisbiy barqarorlikni anglatadi. Texnologiyalar, iqtisodiy talab, aholi soni, iqlim yoki qadriyatlar tizimi o' zgarganda manfaatlarining optimal nisbati ham qayta shakllanadi. Bizningcha, dialektik metodning asosiy qiymati ekologik-iqtisodiy ziddiyatlarni "kamchilik" yoki "noto' g' ri boshqaruv natijasi" sifatida emas, balki taraqqiyotning obyektiv elementi sifatida ko' rish imkonini berishidadir. Shu sababli tadqiqotning maqsadi ziddiyatni butunlay bartaraf etish emas, uni destruktiv shakldan konstruktiv rivojlanish mexanizmiga aylantirish imkoniyatlarini aniqlash bo' lishi kerak.

Ekologik va iqtisodiy manfaatlar muvozanatini tushunishda tizimli yondashuv alohida ahamiyatga ega. Tizim nazariyasi murakkab obyektlarning alohida elementlarini emas, ular o' rtasidagi munosabat va qayta aloqa mexanizmlarini tadqiq etishni talab qiladi. D. Medouzning tizimli tafakkurga bag' ishlangan ishlari murakkab tizimlarda struktura, kechikishlar, qayta aloqa zanjirlari va tizim xatti-harakati o' rtasidagi bog' liqlikka e'tibor qaratadi [5]. Ekologik-iqtisodiy manfaatlar nuqtai nazaridan jamiyatni shartli ravishda "tabiat – iqtisodiyot – jamiyat – institutlar – inson" tizimi sifatida tasavvur qilamiz. Tabiat iqtisodiy faoliyat uchun resurs va ekotizim xizmatlarini beradi. Iqtisodiyot ushbu resurslarni mahsulot va xizmatlarga aylantiradi. Jamiyat ishlab chiqarilgan ne'matlarni iste'mol qiladi, ayni paytda ishlab chiqarishning ekologik oqibatlarini ham boshdan kechiradi. Institutlar esa mazkur jarayonlarda qanday me'yor, rag' bat va cheklovlar amal qilishini belgilaydi. Mazkur tizimda bir elementning o' zgarishi boshqalarga ta'sir ko' rsatadi. Masalan, suv resurslarining kamayishi qishloq xo' jaligi ishlab chiqarishi va oziq-ovqat narxlariga ta'sir qiladi; bu esa bandlik va aholining daromadlariga ta'sir etadi. Energiya narxining o' zgarishi ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir qilsa, energiya tejankor texnologiyalar esa bir vaqtning o' zida iqtisodiy xarajat va ekologik yuklamani kamaytiradi. Tizimli yondashuv ekologik muammolarning "tarmoq xarakteri"ni ham ko' rsatadi. Masalan, suv muammosini faqat suv xo' jaligi doirasida hal qilish mumkin emas; u energetika, qishloq xo' jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim, demografiya va hududiy rivojlanish bilan bog' liq. Xuddi shu tarzda, iqtisodiy o' sish masalasini tabiiy kapital holatidan alohida ko' rib bo' lmaydi. Tadqiqotchilar R. Kostanza va H. Dali tabiiy kapitalni barqaror rivojlanishning asosiy kategoriyalaridan biri sifatida ko' rib, iqtisodiy kapitalning tabiiy kapitalga to' liq substitut bo' la olmasligiga e'tibor qaratadilar [6]. Bu xulosa tizimli

metodologiya uchun katta ahamiyatga ega. Chunki iqtisodiy tizim biosferadan tashqarida mustaqil mavjud emas, balki undan kattaroq ekologik tizimning quyi tizimi sifatida ishlaydi. Fikrimizcha, aynan shu nuqta iqtisodiy manfaatni qayta talqin qilish imkonini beradi. Agar iqtisodiy tizim ekologik tizimning quyi tizimi bo'lsa, ekologik barqarorlik iqtisodiyotga tashqaridan qo'yilgan cheklov emas, uning uzoq muddatli faoliyat yuritish shartidir.

Bugungi tadqiqotlarda sinergetik yondashuv murakkab, ochiq va nochiziqli tizimlarni tushuntirish uchun qo'llanadi. Olim H. Haken sinergetikani ko'plab qismlardan tashkil topgan tizimlarda kollektiv tartib va yangi sifat holatlarining shakllanishini o'rganadigan metodologik yo'nalish sifatida rivojlantirdi [7]. Ekologik-iqtisodiy tizimlar ham ochiq tizimlardir. Ular doimiy ravishda energiya, resurs, axborot, kapital va texnologik innovatsiyalar almashinuvida bo'ladi. Shu sababli ularni statik muvozanatda qoladigan tizim sifatida emas, tashqi va ichki omillar ta'sirida o'zgarib boradigan dinamik tizim sifatida baholash lozim. Sinergetik nuqtai nazardan muhim tushunchalardan biri bifurkatsiya, ya'ni tizimning bir rivojlanish yo'lidan boshqasiga o'tish imkoniyatini yuzaga keltiruvchi kritik holatdir. Ekologik inqiroz, resurs tanqisligi yoki texnologik o'zgarishlar iqtisodiy tizim uchun ana shunday bifurkatsiya nuqtalarini yaratadi. Masalan, qazilma energiya resurslariga yuqori darajada bog'liq iqtisodiyot energiya xavfsizligi yoki iqlim talablari kuchaygan sharoitda yangi energetik modelga o'tish zarurati bilan yuzlashadi. Sinergetik yondashuv shuni ko'rsatadiki, muvozanat buzilishi har doim ham salbiy natijani anglatmaydi. Ayrim hollarda aynan beqarorlik yangi innovatsion yechimlarga, yangi institut va xulq-atvor modellarning shakllanishiga olib keladi. Bu yondashuvdan kelib chiqib, ekologik-iqtisodiy manfaatlar muvozanati "statik muvozanat" emas, "dinamik barqarorlik" sifatida talqin qilinishi lozim. Dinamik barqarorlik tizimning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyati, kritik chegaralarni buzmasdan yangi rivojlanish trayektoriyalarini shakllantira olish imkoniyatini anglatadi. Shu ma'noda sinergetik metod dialektik yondashuvni to'ldiradi. Dialektika ziddiyat va o'zgarishning umumiy qonuniyatlarini ochib bersa, sinergetika murakkab tizimlarda ushbu o'zgarishlarning nochiziqliligi, muqobil rivojlanish yo'llari va o'z-o'zini tashkil etish mexanizmlariga e'tibor qaratadi.

Ekologik va iqtisodiy manfaatlar munosabatini tadqiq qilishda faylasuf olim V. Vernadskiyning biosfera va noosfera haqidagi qarashlari ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [8]. Uning konsepsiyasida insoniyatning ilmiy va ishlab chiqarish faoliyati biosferani o'zgartiradigan yirik geologik kuch sifatida baholanadi. Mazkur fikrning mazmuni shundan iboratki, insonning iqtisodiy faoliyati tabiatga tashqi yoki lokal ta'sir emas, balki sayyoraviy ekologik tizimlar dinamikasiga ta'sir etuvchi kuchga aylangan. Bu holat iqtisodiy qarorlarni faqat individual foyda yoki milliy iqtisodiy natija doirasida baholashning yetarli emasligini ko'rsatadi. Noosfera g'oyasining metodologik potentsiali iqtisodiy faoliyatning ongli, ilmiy asoslangan va mas'uliyatli boshqaruvini nazarda tutishdadir. Bunday yondashuvda iqtisodiy manfaat tabiiy qonuniyatlarni inkor etish orqali emas, ularni anglash va hisobga olish orqali amalga oshirilishi kerak. Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, noosferaviy metodologiya barqaror rivojlanishdagi "ilmiy ratsionallik – axloqiy mas'uliyat – ekologik chegara" uchligini shakllantiradi. Bunda ilm-fan tabiatdan maksimal foydalanish vositasi emas, inson faoliyatining ekologik chegaralarini anglash va uyg'un rivojlanish yo'llarini topish vositasiga aylanadi.

Ekologik-iqtisodiy muvozanatning asosiy metodologik muammolaridan biri manfaat va qadriyat o'rtasidagi munosabatdir. Iqtisodiy hisob-kitobda resurslar odatda qiymat ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi. Ammo tabiatdagi barcha ne'matlarni pul qiymatiga to'liq aylantirish mumkin emas. Ayrim tabiiy obyektlarning madaniy, estetik, tarixiy yoki ekologik qadriyati bozor bahosidan ancha kengdir. Aksiologik yondashuv ekologik va iqtisodiy qarorlarning ortida turgan qadriyatlar tizimini tahlil qiladi. "Nima iqtisodiy jihatdan samarali?" degan savol bilan birga "Nima ijtimoiy va axloqiy jihatdan maqbul?" savoli ham qo'yiladi. Mazkur yondashuvning markaziy kategoriyalari adolat, mas'uliyat, farovonlik, tabiatga muhabbat va avlodlararo birdamlikdir. Ekologik siyosatning samaradorligi faqat emissiya miqdorini kamaytirish bilan emas, uning xarajat va foydalari jamiyat qatlamlari o'rtasida qanday taqsimlanishi bilan ham baholanishi lozim. Aksiologik metod antroposentrik va ekosentrik qarashlar o'rtasidagi nisbatni ham aniqlashtirish imkonini beradi. Antroposentrizm tabiatni, avvalo, inson manfaatlari nuqtai nazaridan baholasa, ekosentrik yondashuv tabiiy tizimlar yaxlitligini o'z-o'zicha qadriyat sifatida ko'radi. Bizningcha, barqaror rivojlanish uchun ushbu yondashuvlardan birini mutlaqlashtirishdan ko'ra, mas'uliyatli antroposentrizm va ekologik yaxlitlik tamoyillarini uyg'unlashtirish metodologik jihatdan samaraliroqdir. Chunki inson tabiatdan tashqarida mavjud bo'lmaydi; shu sababli uzoq muddatli inson manfaati tabiiy tizimlar barqarorligini saqlashni talab qiladi.

Barqaror rivojlanish metodologiyasida ekologik chegaralar konsepsiyasi alohida o'rin egallaydi. J. Rokstryom boshchiligidagi tadqiqotchilar "insoniyat uchun xavfsiz faoliyat makoni"ni aniqlashga qaratilgan sayyoraviy chegaralar konsepsiyasini ilgari surdilar [9]. Mazkur yondashuvning metodologik ahamiyati shundaki, iqtisodiy faoliyatni faqat "qancha resurs mavjud?" savoli orqali emas, balki "ekotizim qanchalik bosimni barqaror ko'tara oladi?" savoli orqali ham baholash zarurati yuzaga keladi. Sayyoraviy chegaralar g'oyasi muvozanat kategoriyasiga yangi mazmun beradi. Muvozanat iqtisodiy va ekologik manfaatlarning subyektiv kelishuvi bilan chegaralanmaydi. U obyektiv ekologik cheklovlarni ham hisobga olishi kerak. Agar manfaatdor tomonlar iqtisodiy faoliyat hajmi bo'yicha kelishib olgan bo'lsa-yu, ammo mazkur faoliyat ekotizimning kritik chegaralarini buzsa, bunday holat haqiqiy barqaror muvozanat

hisoblanmaydi. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy va ekologik manfaatlar muvozanati ikkita darajada shakllanadi: ijtimoiy kelishuv chegarasi va ekologik bardoshlilik chegarasi. Metodologik pozitsiyamizga ko' ra, barqaror rivojlanish qarorlari ikkala chegaraga bir vaqtning o' zida javob berishi lozim.

Ekologik-iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash jarayonida noaniqlik va xavf omillarini hisobga olmaslik mumkin emas. Tadqiqotchi U. Bek zamonaviy jamiyatni "risk jamiyati" sifatida tahlil qilib, industrial taraqqiyotning o' zi yangi ekologik va texnologik xavflarni ishlab chiqarishini ko' rsatadi [10]. Riskologik yondashuv iqtisodiy faoliyatning foydasi bilan birga uning potensial salbiy oqibatlarini ham baholashni talab qiladi. Bu yerda asosiy muammo shundaki, iqtisodiy foyda ko' pincha aniq va qisqa muddatda ko' rinadi, ekologik zarar esa ehtimoliy, kechikkan yoki uzoq hududlarga tarqalgan bo' ladi. Masalan, muayyan loyiha iqtisodiy jihatdan yuqori rentabelli ko' rinadi. Ammo ekologik xavf ehtimoli kichik bo' lsa-da, uning sodir bo' lish oqibatlari nihoyatda katta bo' lsa, an'anaviy iqtisodiy samaradorlik mezoni yetarli bo' lmaydi. Riskologik metodologiyada uchta kategoriya muhim: ehtimollik, oqibat miqyosi va qaytarilmaslik. Ayniqsa, qaytarilmas ekologik yo' qotishlarda ehtiyotkorlik tamoyilining ahamiyati ortadi. Ekologik-iqtisodiy qarorlarni baholash formulasi "kutilayotgan foyda – xarajat" nisbatidan "kutilayotgan foyda – ekologik risk – ijtimoiy risk – qaytarilmaslik darajasi" tizimiga kengaytirilishi fikrimizcha o' rinli bo' ladi.

Ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash individual ong yoki texnologik yechimlar bilan cheklanmaydi. Ularni tartibga soluvchi institutlarning sifati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. E. Ostrom umumiy foydalanishdagi tabiiy resurslarni boshqarishga oid tadqiqotlarida davlat va xususilashtirishdan iborat ikki qutbli model har doim ham samarali emasligini, jamoaviy boshqaruv va moslashuvchan institutsional mexanizmlar ham yuqori natija berishi mumkinligini empirik jihatdan asoslagan [11]. Institutsional yondashuv ekologik-iqtisodiy manfaatlarni "kim nimadan manfaatdor?" savoli bilan bir qatorda "qaysi qoidalar sharoitida qaror qabul qiladi?" savoli orqali o' rganadi. Bu yerda mulk huquqi, ekologik normativlar, soliqlar, subsidiyalar, javobgarlik, monitoring, jamoatchilik ishtiroki va axborot ochiqligi muhim. Institutsional tizimekologik zararlarni iqtisodiy qaror qabul qiluvchi subyekt uchun tashqi xarajat sifatida qoldirsa, iqtisodiy manfaat ekologik manfaat bilan ziddiyatlashishi kuchayadi. Aksincha, ekologik xarajat iqtisodiy hisobga kiritilsa, iqtisodiy subyektning o' z manfaatlari tarkibida ekologik samaradorlikka ehtiyoj paydo bo' ladi. Demak, ekologik manfaatni iqtisodiy manfaatning ichki komponentiga aylantirish uchun tegishli institutsional sharoit talab qilinadi. Ekologik-iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlashda institutlarning vazifasini "cheklash – rag' batlantirish – muvofiqlashtirish – legitimlashtirish" funksiyalari orqali izohlash joiz. Birinchi funksiya ekologik chegaralarni belgilaydi. Ikkinchisi ekologik samarador faoliyatni iqtisodiy jihatdan manfaatli qiladi. Uchinchi funksiya turli subyektlar manfaatlarini kelishtiradi. To' rtinchisi esa qarorlarning jamiyat tomonidan qabul qilinishini ta'minlaydi.

Hozirgi boshqaruv metodologiyasida manfaatdor tomonlar – stakeholderlar yondashuvi ekologik-iqtisodiy muvozanat uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Iqtisodchi olim R. Friman tashkilot faoliyatini faqat aksiyadorlarning foydasi bilan emas, balki faoliyat natijasiga ta'sir ko' rsatuvchi yoki undan ta'sirlanadigan manfaatdor guruhlarning keng doirasi bilan bog' lab tahlil qilishni taklif etgan [12]. Ekologik masalalarda stakeholderlar doirasi ayniqsa keng: davlat, biznes, aholi, mahalliy jamoalar, ilmiy hamjamiyat, ekologik tashkilotlar va kelajak avlodlar. Mazkur yondashuv ekologik siyosatni faqat yuqoridan boshqariladigan normativ jarayon emas, manfaatlarning kommunikativ muvofiqlashuvi sifatida ko' rish imkonini beradi. Ekologik va iqtisodiy manfaatlar o' rtasidagi nizolarning muhim sababi qaror qabul qilish jarayonida ayrim manfaatdor tomonlarning manfaatlari yetarli ifodalanmasligidir. Masalan, loyiha investori va davlat uchun iqtisodiy foyda aniq, ammo mahalliy aholining ekologik manfaatlari qaror jarayoniga to' liq kiritilmasa, ijtimoiy konflikt vujudga keladi. Shu sababli stakeholder yondashuvining metodologik formulasini quyidagicha ifodaladik:

manfaatlarni aniqlash → manfaatdor tomonlarni xaritalash → manfaatlar ziddiyatini aniqlash → muzokara va ishtirok → muvofiqlashtirilgan qaror → monitoring.

Ekologik muammolarning ko'pchiligi katta noaniqlik, yuqori xavf va turli qadriyatlarining to'qnashuvi bilan tavsiflanadi. Olimlar S. Funtowicz va J. Ravetz bunday holatlar uchun "postnormal fan" konsepsiyasini taklif qilganlar [13]. Ularning yondashuvida faktlar noaniq, qadriyatlar bahsli, qarorning oqibatlari yuqori va qaror qabul qilish zarurati dolzarb bo'lgan sharoitda an'anaviy ekspert modeli yetarli emas. Ilmiy ekspertlar bilan birga manfaatdor tomonlarning kengroq doirasi yangi bilim ishlab chiqish va qaror muhokamasiga jalb etilishi kerak. Ekologik-iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash aynan shunday metodologik vaziyatdir. Chunki iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, bioxilma-xillik yoki uzoq muddatli ekologik risklar bo'yicha barcha natijalarni mutlaq aniqlik bilan bashorat qilish mumkin emas. Postnormal metodologiya "noaniqlik mavjud bo'lsa qaror qabul qilmaslik" emas, balki noaniqlikning o'zini qaror qabul qilish tizimining ochiq elementi sifatida tan olishni talab qiladi, bizningcha. Bu yondashuv ilmiy ehtiyotkorlik, jamoatchilik ishtiroki va adaptiv boshqaruv mexanizmlarini kuchaytiradi.

Barqaror rivojlanish muammolarining murakkabligi fanlararo hamkorlikdan ham kengroq bo'lgan transdisiplinar yondashuvni talab qilmoqda. D.Lang va hammualliflar barqarorlik tadqiqotlarida ilmiy bilim bilan amaliy tajriba va manfaatdor tomonlar bilimini integratsiyalash zaruratini ko'rsatadilar [14]. Fanlararo yondashuv turli ilmiy fanlar o'rtasidagi hamkorlikni anglatadi. Transdisiplinar yondashuv esa bundan tashqari davlat boshqaruvi, biznes, fuqarolik

jamiyati va mahalliy hamjamiyat tajribasini ham ilmiy izlanish jarayoniga kiritadi. Ekologik va iqtisodiy manfaatlar muvozanati uchun bu juda muhim. Chunki, masalan, suv resurslarini boshqarishda gidrologning ma'lumoti, iqtisodchining tahlili, huquqshunosning normativ bahosi, faylasufning jamoatchilik tadqiqoti hamda suvdan foydalanuvchi aholining mahalliy tajribasi bir-birini to'ldiradi. Transdisiplinarlik ekologik-iqtisodiy muammolarni "fan tayyor javob beradi – jamiyat uni amalga oshiradi" shaklidagi chiziqli modeldan chiqaradi. Yangi modelda ilmiy muammo va uning yechimi manfaatdor tomonlar ishtirokida birgalikda shakllantiriladi.

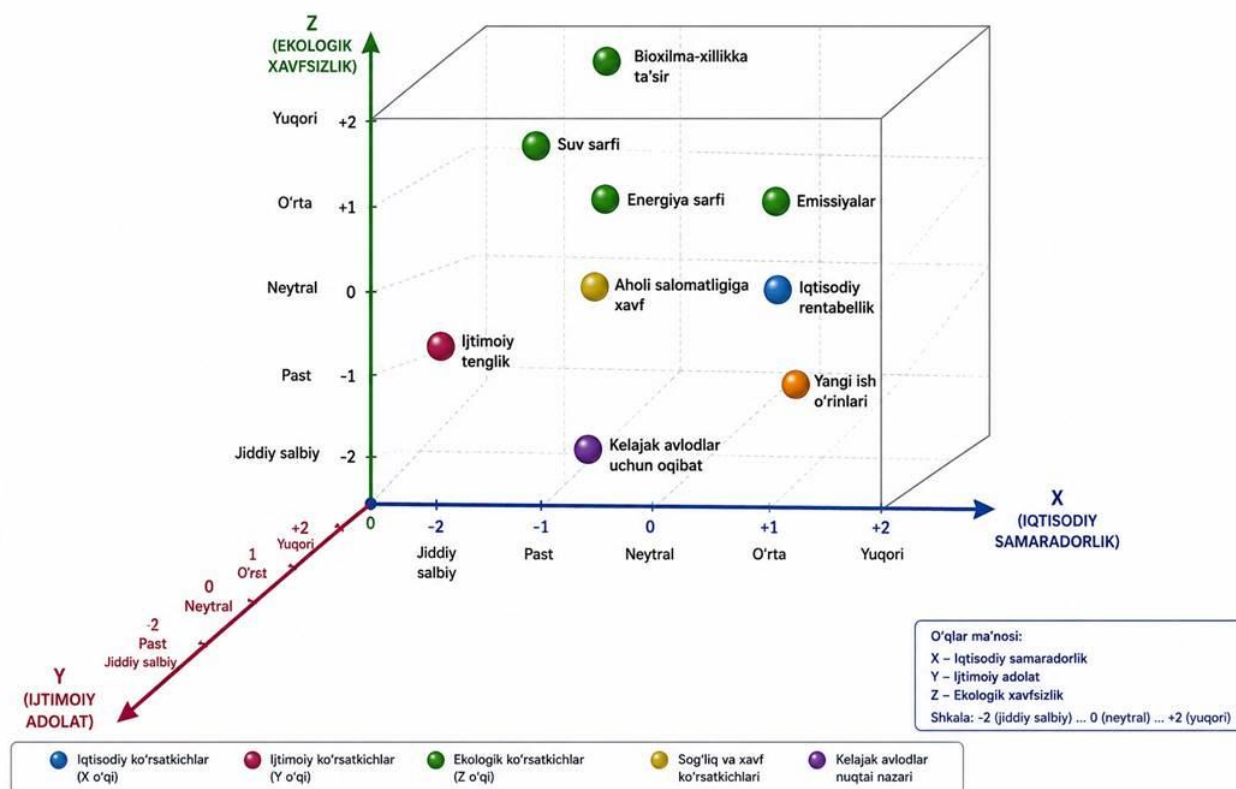
Barqaror rivojlanish metodologiyasining asosiy xususiyati iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy o'lchamlarning integratsiyasidir. BMTning 2015-yilda qabul qilingan 2030-yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibida mazkur uch o'lchamning integralligi va o'zaro bog'liqligi e'tirof etilgan [15]. Mazkur metodologiya iqtisodiy siyosat, ekologik siyosat va ijtimoiy siyosatni mustaqil yo'nalishlar emas, o'zaro ta'sirlashuvchi tizimlar sifatida qarashni talab qiladi. J. Elkington ishlab chiqqan "Triple Bottom Line" yondashuvi ham iqtisodiy natija bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy natijalarni baholash zaruratini ilgari surgan [16]. Garchi mazkur model, avvalo, biznes boshqaruvi uchun ishlab chiqilgan bo'lsa-da, uning metodologik mantiqi davlat va jamiyat darajasidagi barqarorlik tahliliga ham tatbiq etilishi o'rinni bo'ladi. Bizning fikrimizcha, uchlik modelining asosiy kamchiligi uchta komponentning mexanik tenglashtirilishi ehtimolidir. Amalda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillar o'rtasidagi munosabat ko'proq ierarxik va dinamikdir. Shu sababli mazkur model dialektik va tizimli yondashuvlar bilan to'ldirilishi kerak.

"Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi iqtisodiy taraqqiyot bilan ekologik manfaatlarni integratsiyalashning amaliy-metodologik yo'nalishlaridan biridir. BMTning Atrof-muhit dasturi "yashil iqtisodiyot"ni inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash bilan bir vaqtda ekologik risk va resurs tanqisligini kamaytirishga qaratilgan rivojlanish yo'li sifatida talqin qiladi [17]. Bu yondashuv iqtisodiy o'sishning sifatini o'zgartirishga qaratilgan. Ya'ni "ko'proq resurs – ko'proq ishlab chiqarish – ko'proq chiqindi" modelidan resurs samaradorligi va kam ekologik ta'sirga asoslangan modelga o'tish nazarda tutiladi. Yashil iqtisodiyot metodologiyasining asosiy mezonlari sifatida resurs samaradorligi, kam uglerodlilik, ekologik innovatsiya, yashil investitsiyalar va inklyuziv farovonlikni ko'rsatib o'tamiz. Bizningcha, "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi ekologik manfaatni iqtisodiy faoliyatga tashqaridan qo'yilgan cheklov emas, iqtisodiy innovatsiyaning yo'nalishi sifatida ko'rish imkonini beradi. Biroq "yashil" texnologiyaning o'zi avtomatik ravishda barqaror natija bermaydi. Uning resurs sarfi, ijtimoiy ta'siri va hayotiy sikli ham hisobga olinishi kerak.

Aylanma iqtisodiyot zamonaviy ekologik-iqtisodiy metodologiyaning muhim yo'nalishidir. J. Kirchherr, D. Reike va M. Hekkert aylanma iqtisodiyotga oid 114 ta ta'rifni tahlil qilib, mazkur konsepsiya turlicha talqin qilinishini, ayrim talqinlarda esa uning ijtimoiy o'lchami yetarlicha aks etmasligini ko'rsatganlar [18]. Aylanma iqtisodiyotning asosiy g'oyasi chiziqli "olish – ishlab chiqarish – iste'mol qilish – tashlash" modelini resurslarni qayta foydalanish, ta'mirlash, qayta ishlab chiqarish va qayta aylantirish tamoyillariga asoslangan yopiqroq sikl bilan almashtirishdir. Uning ekologik-iqtisodiy manfaatlar uchun afzalligi bir resursga ikki xil nuqtai nazardan qarash imkonini berishidadir: ekologik jihatdan chiqindi kamayadi, iqtisodiy jihatdan esa ilgari yo'qotilgan material qayta qiymat yaratish jarayoniga kiritiladi. Shu sababli aylanma iqtisodiyot ekologik va iqtisodiy manfaatlarning sinergiyasi uchun muhim metodologik model bo'la oladi. Aylanmalik darajasining o'zi barqarorlik mezonini bo'la olmaydi. Agar qayta ishlash jarayoni haddan tashqari ko'p energiya sarflasa yoki salbiy ijtimoiy oqibatlarga ega bo'lsa, natija to'liq barqaror hisoblanmaydi. Shu bois aylanma iqtisodiyot aksiologik, hayotiy sikl va tizimli metodlar bilan birlashtirilishi lozim.

Ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlashda barcha oqibatlarni bitta pul ko'rsatkichiga keltirish mumkin emas. Ayrim ko'rsatkichlar iqtisodiy qiymatda, boshqalari fizik birlikda, uchinchilari sifat jihatidan ifodalanadi. G. Munda ijtimoiy ko'p mezonli baholash usulini murakkab jamoat siyosati qarorlarini tahlil qilishning metodologik instrumenti sifatida rivojlantirgan [19]. Ushbu yondashuv turli mezonlarni yagona qarorda taqqoslash imkonini beradi. Masalan, muayyan iqtisodiy loyiha quyidagi mezonlar orqali baholanishi ma'qul bo'ladi:

IQTISODIY LOYIHANI 3D MEZONLAR BO'YICHA BAHOLASH MODEL

Ko'p mezonli metodologiyaning ahamiyati "samaradorlik" tushunchasini kengaytirishidir. Ya'ni optimal qaror faqat eng ko'p daromad yaratadigan qaror emas, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy mezonlarda maqbul muvozanatni ta'minlaydigan qarordir.

Ekologik manfaatlarni baholashda mahsulot yoki texnologiyaning faqat foydalanish bosqichiga qarash noto'g'ri natijalarga olib keladi. Shu sababli hayotiy sikl tahlili muhim metodologik vositadir. ISO 14040 standarti hayotiy siklni baholashning umumiy tamoyillari va tuzilmasini belgilaydi [20]. Mazkur yondashuv mahsulotning xomashyo qazib olishdan ishlab chiqarish, transport, foydalanish va utilitatsiyagacha bo'lgan bosqichlarini tahlil qiladi. Bu metodologiya "yashil" deb e'tirof etilgan texnologiyalarning yashirin ekologik xarajatlarini aniqlashda ayniqsa muhim. Bizningcha, hayotiy sikl yondashuvi ekologik-iqtisodiy muvozanatga vaqt bo'yicha kengaytirilgan hisob kiritadi. Ya'ni iqtisodiy qaror faqat bugungi foydalanish samaradorligi bilan emas, uning butun mavjudlik davri davomida yaratgan ekologik va iqtisodiy ta'siri bilan baholanadi.

Murakkab ekologik-iqtisodiy jarayonlar uchun yagona kelajak trayektoriyasini bashorat qilish metodologik jihatdan xavflidir. Shu sababli ssenariyli yondashuv muqobil rivojlanish variantlarini ishlab chiqish va ularning oqibatlarini taqqoslashga imkon beradi. Shartli ravishda uchta asosiy ssenariyni ajratamiz:

inersion ssenariy – mavjud iqtisodiy va resurs iste'moli tendensiyalarining davom etishi;

yashil modernizatsiya ssenariysi – texnologik samaradorlik va ekologik tartibga solishning bosqichma-bosqich kuchayishi;

transformativ ssenariy – ishlab chiqarish, iste'mol va resurslardan foydalanish modelining sifat jihatidan yangilanishi.

Ssenariyli metodning afzalligi "kelajak qanday bo'ladi?" savolidan ko'ra "qaysi qaror qanday kelajakni yuzaga keltirishi mumkin?" savoliga javob izlashidir. Komparativ yondashuv esa turli davlatlar tajribasini qiyoslash imkonini beradi. Biroq xorijiy modelni O'zbekiston sharoitiga mexanik ko'chirish metodologik xato bo'ladi. Har bir davlatning resurs bazasi, institutsional tizimi, demografiyasi, iqtisodiy strukturasi va qadriyatlar o'ziga xos. Shuning uchun komparativ tadqiqotning maqsadi tayyor modelni nusxalash emas, qaysi mexanizm qanday sharoitda ishlashini aniqlash bo'lishi kerak.

O'zbekistonda ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash muammosi suv resurslarining cheklanganligi, Orolbo'yi ekologik oqibatlar, yuqori energiya va resurs sig'imi, urbanizatsiya, iqtisodiy o'sish va yashil transformatsiya vazifalari bilan chambarchas bog'liq. 2019-yilda "2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining 'yashil'

iqtisodiyotga o' tish strategiyasi" tasdiqlanishi ekologik va iqtisodiy rivojlanish masalalarini integratsiyalashga qaratilgan muhim institutsional qadam bo' ldi [21]. Jahon bankining O' zbekiston bo' yicha iqlim va taraqqiyot hisobotida ham mamlakatning iqtisodiy o' sish yo' li bilan iqlimga moslashish, resurs samaradorligi va dekarbonizatsiya masalalarining o' zaro bog' liqligi ta'kidlanadi [22]. O' zbekiston uchun metodologik jihatdan alohida e'tibor talab qiladigan yo' naliqlar quyidagilardan iborat: suv-energiya-ozuq-ovqat aloqadorligini tizimli tahlil qilish; hududlar bo' yicha ekologik va iqtisodiy risklarni differensial baholash; Orolbo' yi hududini maxsus ekologik-ijtimoiy tizim sifatida o' rganish; yashil investitsiyalarning ekologik va ijtimoiy samaradorligini birgalikda baholash; aholi va biznesning ekologik qadriyatlarini hisobga olish; iqtisodiy rag' batlarni ekologik cheklovlar bilan uyg' unlashtirish. Bizningcha, O' zbekiston sharoitida birgina "yashil iqtisodiyot" metodologiyasi yetarli emas. Chunki texnologik modernizatsiya ekologik muvozanatning faqat bitta komponentidir. U institutsional, aksiologik va ijtimoiy mexanizmlar bilan qo' llab-quvvatlanishi kerak.

Yuqorida ko' rib chiqilgan metodologik yondashuvlarning har biri ekologik va iqtisodiy manfaatlar munosabatining muayyan tomonini ochib beradi. Biroq ularning birortasi mazkur murakkab hodisani yakka holda to' liq tushuntira olmaydi. Shu sababli dissertatsiya doirasida ekologik-iqtisodiy manfaatlarini muvozanatlashning integrativ metodologik modelini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bizning fikrimizcha, mazkur model quyidagi yetti asosiy metodologik blokdan tashkil topishi lozim:

1. Dialektik blok – manfaatlar o' rtasidagi qarama-qarshilik, o' zaro bog' liqlik va transformatsiyani aniqlaydi.
2. Tizimli-sinergetik blok – ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional quyi tizimlarning qayta aloqalarini, nolinearlik va adaptatsiyani tahlil qiladi.
3. Aksiologik blok – adolat, mas'uliyat, farovonlik, tabiat qadriyati va avlodlararo manfaatlarini baholaydi.
4. Institutsional blok – manfaatlarini muvofiqlashtiruvchi qonun, norma, rag' bat, boshqaruv va jamoatchilik ishtiroki mexanizmlarini tahlil qiladi.
5. Riskologik blok – noaniqlik, ehtimoliy zarar, kritik ekologik chegara va qaytarilmaslik xavfini aniqlaydi.
6. Ko' p mezonli baholash bloki – iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy mezonlarni yagona qaror maydoniga birlashtiradi.
7. Transdisiplinar blok – ilmiy, davlat, biznes va jamoatchilik bilimlarini birgalikda qaror ishlab chiqish jarayoniga kiritadi.

Ushbu bloklarning funksional aloqasini quyidagi metodologik zanjir orqali ifodalaymiz:

RESURS → EHTIYOJ → MANFAAT → QADRIYAT → RISK → ZIDDIYAT → INSTITUT → QAROR → NATIJA → QAYTA ALOQA.

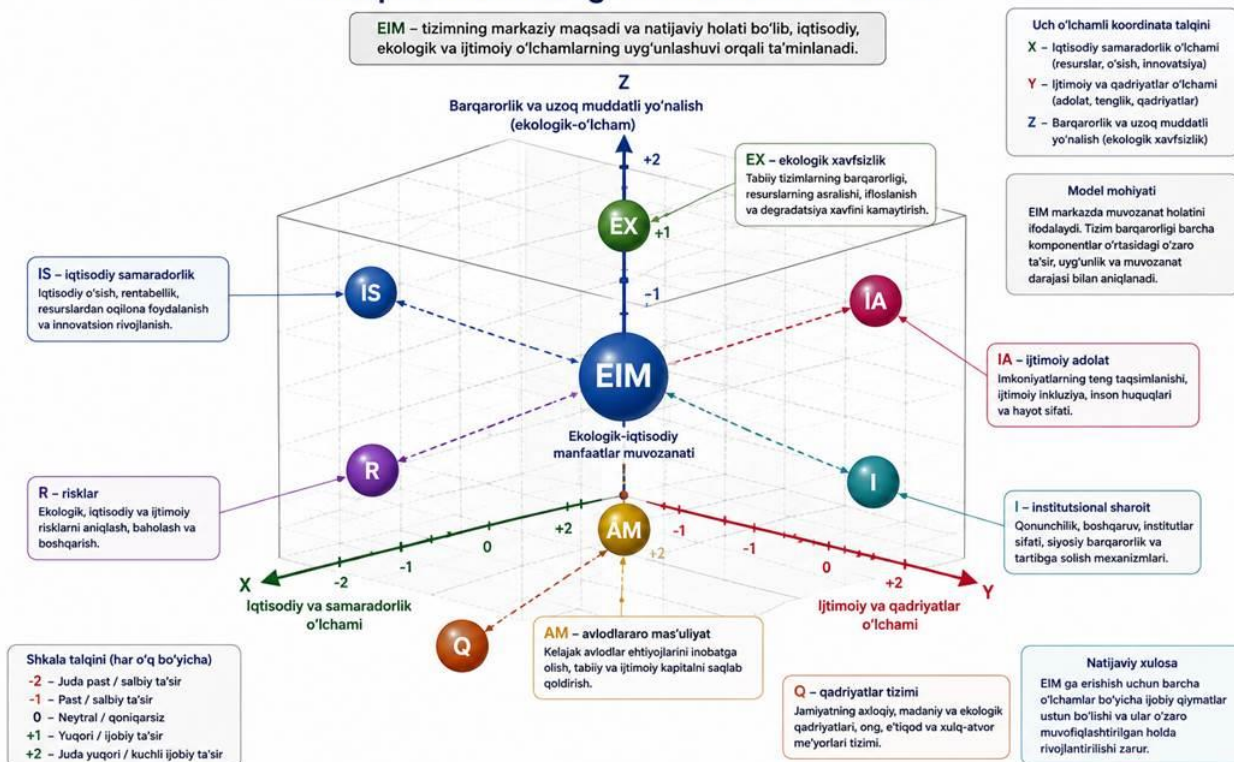
Birinchi bosqichda tabiiy va iqtisodiy resurslarning holati aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda turli subyektlarning ehtiyoj va manfaatlarini o' rganiladi. Uchinchi bosqichda mazkur manfaatlarning qaysi qadriyatlarga asoslanishi aniqlanadi. To' rtinchi bosqichda ekologik va iqtisodiy risklar baholanadi. Keyin manfaatlar o' rtasidagi asosiy ziddiyatlar aniqlanadi. Institutsional bosqichda ziddiyatlarni muvofiqlashtirish imkoniyatlari baholanadi. Qaror qabul qilingandan keyin esa uning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy natijalari monitoring qilinib, qayta aloqa orqali tizimga yangi axborot kiritiladi. Mazkur model ekologik-iqtisodiy muvozanatni bir martalik qaror emas, uzluksiz adaptiv boshqaruv sikli sifatida tushunishga imkon beradi. Bundan tashqari, integrativ metodologiya asosida muvozanatni baholashning to' rta asosiy mezonini ishlab chiqdik:

1. iqtisodiy samaradorlik;
2. ekologik xavfsizlik;
3. ijtimoiy adolat;
4. avlodlararo mas'uliyat.

Ushbu to' rt mezon ekologik-iqtisodiy manfaatlar muvozanati konsepsiyasi bilan uzviy bog' liq bo' lib, metodologik jihatdan uni amaliy tahlil qilish imkonini beradi.

7. MUVOZANATNI BAHOLASH MEZONLARI

Ekologik va iqtisodiy manfaatlar muvozanatining konseptual metodologik strukturasini: 3D model

Bu ifoda matematik tenglama emas, balki muvozanatning konseptual metodologik strukturasini aks ettiradi. Unda iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy va avlodlararo mezonlar natijaviy ko'rsatkichlar sifatida, risk, institut va qadriyatlar esa ularning o'zaro munosabatini shakllantiruvchi kontekstual omillar sifatida qaraladi. Bizningcha, mazkur integrativ model tadqiqotimizning muhim metodologik natijalaridan biri bo'ladi. Chunki u ekologik va iqtisodiy manfaatlarini faqat ikki alohida manfaatning "tenglashtirilishi" sifatida emas, iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy, institutsional va aksiologik determinantlarning o'zaro ta'siri sifatida tushuntiradi.

Ko'rib chiqilgan yondashuvlarning har biri ekologik va iqtisodiy manfaatlar munosabatining muayyan tomonini ochib beradi, biroq ularning birortasi mazkur murakkab hodisani yakka holda to'liq tushuntira olmaydi. Shu sababli integrativ metodologik model yetti blokni birlashtirishi maqsadga muvofiq: dialektik; tizimli-sinergetik; aksiologik; institutsional; riskologik; ko'p mezonli baholash; transdisiplinar blok. Bunday tuzilma ziddiyatning mazmunini, tizimdagi qayta aloqalarni, qadriyatlarni, boshqaruv qoidalarini, noaniqlik va qaytarilmaslik xavfini, turli mezonlarni hamda ilmiy-amaliy bilimlar integratsiyasini yagona tahlil maydoniga olib kiradi.

Integrativ modelning funksional zanjiri quyidagicha ifodalanadi: RESURS → EHTIYOJ → MANFAAT → QADRIYAT → RISK → ZIDDIYAT → INSTITUT → QAROR → NATIJA → QAYTA ALOQA. Dastlab tabiiy va iqtisodiy resurslar holati aniqlanadi; keyin subyektlarning ehtiyoj va manfaatlarini, ularning qadriyat asoslari hamda ekologik-iqtisodiy risklar baholanadi. Ziddiyatlar institutsional mexanizmlar orqali muvofiqlashtiriladi, qaror natijalari esa iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlar bo'yicha monitoring qilinib, qayta aloqa orqali tizimga yangi axborot kiritiladi. Shu tariqa muvozanat bir martalik kelishuv emas, uzluksiz adaptiv boshqaruv sikli sifatida namoyon bo'ladi.

Muvozanatni amaliy baholash uchun to'rtta asosiy mezon ajratiladi: iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy adolat va avlodlararo mas'uliyat. Ushbu mezonlar ekologik-iqtisodiy qarorning faqat joriy foydasini emas, balki uning jamiyatdagi taqsimot oqibatlari, tabiiy tizimlarga bosimi va kelajak avlodlar imkoniyatlariga ta'sirini ham hisobga olish imkonini beradi.

Modelni shartli ravishda $EIM = f(IS, EX, IA, AM | R, I, Q)$ ko'rinishida ifodalash mumkin. Bunda EIM – ekologik-iqtisodiy manfaatlar muvozanati; IS – iqtisodiy samaradorlik; EX – ekologik xavfsizlik; IA – ijtimoiy adolat; AM – avlodlararo mas'uliyat; R – risklar; I – institutsional sharoit; Q – qadriyatlar tizimi. Ushbu ifoda matematik tenglama emas, balki muvozanatning konseptual-metodologik strukturasini ko'rsatadi.

Metodologik blok	Asosiy savol	Tahlil obyekti	Kutiladigan natija
Dialektik	Qaysi ziddiyat rivojlanishni harakatga keltiradi?	Ekologik va iqtisodiy manfaat qarama-qarshiligi	Ziddiyatni konstruktiv muvofiqlashtirish
Tizimli-sinergetik	Qayta aloqa va nochiziqlilik qanday ishlaydi?	Tabiat-iqtisodiyot-jamiat-institutlar	Dinamik barqarorlik va adaptatsiya
Aksiologik	Qaysi qadriyatlar qarorni legitim qiladi?	Adolat, mas'uliyat, tabiat qadriyati	Ijtimoiy va avlodlararo maqbullik
Riskologik	Noaniqlik va qaytarilmaslik qanday baholanadi?	Ekologik va ijtimoiy xavflar	Ehtiyotkorlik va riskni kamaytirish
Institutsional	Qaysi qoidalar manfaatlarni uyg' unlashtiradi?	Norma, rag' bat, javobgarlik, monitoring	Ekologik xarajatlarni ichkilashtirish
Ko' p mezonli	Turli o' lchovlar qanday birlashtiriladi?	Iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy mezonlar	Muqobil qarorlarni kompleks baholash
Transdisiplinar	Kimlarning bilimi qarorga kiritiladi?	Fan, davlat, biznes, jamoatchilik	Hamkorlikda ishlab chiqilgan yechim

XULOSA VA TAVSIYALAR

1. Ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash ko' p subyektli, murakkab va dinamik jarayon bo' lib, uni bitta fan yoki metod doirasida izohlash yetarli emas. Dialektik, tizimli, sinergetik, aksiologik, institutsional, riskologik va transdisiplinar yondashuvlarning integratsiyasi barqaror rivojlanishni tadqiq etishning metodologik asosi bo' lib xizmat qiladi.

2. Dialektik, tizimli va sinergetik yondashuvlar ekologik-iqtisodiy ziddiyatlarni faqat taraqqiyotga to' sqinlik qiluvchi holat sifatida emas, to' g' ri boshqarilganda yangi sifatdagi barqaror tizimni shakllantiruvchi omil sifatida talqin qilish imkonini beradi. Muvozanat statik holat emas, qayta aloqa, moslashuv va uzluksiz yangilanishga asoslangan dinamik jarayondir.

3. Aksiologik, riskologik va ekologik chegaralar yondashuvlari iqtisodiy samaradorlikni faqat moddiy foyda bilan baholashning yetarli emasligini ko' rsatadi. Ijtimoiy adolat, ekologik mas'uliyat, tabiat qadriyati, avlodlararo manfaatlar, uzoq muddatli xavflar va qaytarilmas ekologik oqibatlar ham baholash mezonlariga kiritilishi zarur.

4. Institutsional, stakeholder, yashil iqtisodiyot, aylanma iqtisodiyot, ko' p mezonli va hayotiy sikl yondashuvlari ekologik hamda iqtisodiy manfaatlarni amaliy muvofiqlashtirish imkonini beradi. Ekologik cheklovlar, iqtisodiy rag' batlar, huquqiy javobgarlik, jamoatchilik ishtiroki va manfaatdor tomonlar muloqoti o' zaro uyg' un institutlar tizimida ishlashi kerak.

5. O' zbekiston sharoitida suv-energiya-oziq-ovqat aloqadorligini tizimli tahlil qilish, Orolbo' yini maxsus ekologik-ijtimoiy tizim sifatida o' rganish, hududiy risklarni differensial baholash, yashil investitsiyalarning ekologik va ijtimoiy samaradorligini birgalikda o' lchash hamda iqtisodiy rag' batlarni ekologik chegaralar bilan uyg' unlashtirish ustuvor yo' nalar sifatida qaralishi lozim.

6. Taklif etilgan "resurs – ehtiyoj – manfaat – qadriyat – risk – ziddiyat – institut – qaror – natija – qayta aloqa" modeli iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy adolat va avlodlararo mas'uliyatni yagona metodologik maydonda birlashtiradi. U ekologik-iqtisodiy muvozanatni uzluksiz adaptiv boshqaruv sikli sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. UN Doc. A/42/427. – New York: United Nations, 1987. – 374 p.
2. Purvis B., Mao Y., Robinson D. Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins // Sustainability Science. – 2019. – Vol. 14. – P. 681–695. DOI: 10.1007/s11625-018-0627-5.
3. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W. III. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. – New York: Universe Books, 1972. – 205 p.
4. Стёпин В.С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция. – Москва: Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
5. Meadows D.H. Thinking in Systems: A Primer / ed. D. Wright. – White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing, 2008.

6. Costanza R., Daly H.E. Natural Capital and Sustainable Development // Conservation Biology. – 1992. – Vol. 6, No. 1. – P. 37–46. DOI: 10.1046/j.1523-1739.1992.610037.x.
7. Haken H. Synergetics: An Introduction. Nonequilibrium Phase Transitions and Self-Organization in Physics, Chemistry and Biology. 3rd ed. – Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, 1983. – XIV, 390 p.
8. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / сост. Н.А. Костяшкин, Е.М. Гончарова. – Москва: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
9. Rockström J., Steffen W., Noone K. et al. A safe operating space for humanity // Nature. – 2009. – Vol. 461. – P. 472–475. DOI: 10.1038/461472a.
10. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. – London: Sage Publications, 1992. – 272 p.
11. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
12. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. – Boston: Pitman, 1984.
13. Funtowicz S.O., Ravetz J.R. Science for the post-normal age // Futures. – 1993. – Vol. 25, No. 7. – P. 739–755. DOI: 10.1016/0016-3287(93)90022-L.
14. Lang D.J., Wiek A., Bergmann M. et al. Transdisciplinary research in sustainability science: practice, principles, and challenges // Sustainability Science. – 2012. – Vol. 7, Suppl. 1. – P. 25–43. DOI: 10.1007/s11625-011-0149-x.
15. United Nations General Assembly. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution A/RES/70/1. – New York: United Nations, 2015.
16. Elkington J. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. – Oxford: Capstone Publishing, 1997. – 402 p.
17. United Nations Environment Programme. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – Nairobi: UNEP, 2011.
18. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions // Resources, Conservation and Recycling. – 2017. – Vol. 127. – P. 221–232. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.09.005.
19. Munda G. Social multi-criteria evaluation: Methodological foundations and operational consequences // European Journal of Operational Research. – 2004. – Vol. 158, No. 3. – P. 662–677. DOI: 10.1016/S0377-2217(03)00369-2.
20. International Organization for Standardization. ISO 14040:2006. Environmental management – Life cycle assessment – Principles and framework. – Geneva: ISO, 2006.
21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son qarori.
22. World Bank. Uzbekistan Country Climate and Development Report. – Washington, DC: World Bank.